

УДК. 37.01.(09)

О.І.Онищенко,
старший викладач
(Бердянський педінститут)

ПЕДАГОГІЧНІ РАДИ ПРО ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

На основі аналізу архівних джерел викладено власне бачення впливу педагогічних рад жіночих гімназій царської Росії на становлення майбутніх вчительських кадрів.

В умовах оновлення національної освіти в Україні теоретиками та практиками ведеться активний пошук шляхів підвищення рівня професійної підготовки педагогічних кадрів, тому дуже актуальним є вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду минулих поколінь і його творчого використання.

Проблема фахової підготовки вчителя, формування його особистості привертала увагу відомих педагогів, публіцистів та громадських діячів минулого, до яких належать Г.С.Сковорода, О.В.Духнович, Ю.А.Федькович, М.І.Пирогов, К.Д.Ушинський, С.І.Миропольський, М.П.Драгоманов, Х.Д.Алчевська, П.А.Грабовський, І.Я.Франко, Б.Д.Грінченко, С.В.Васильченко, С.М.Ковалів, Т.Г.Лубенець та ін.

О.В.Духнович відзначав відповідальність і почесність педагогічної праці, при цьому зазначаючи, що педагогом може бути лише та людина, яка має до цього покликання, оскільки “не всякий, – писав він, – хто вчить і наставляє, може називатися учителем і наставником”. На його думку, той, хто не має відповідних здібностей, більше шкодитиме суспільству, ніж буде йому корисним. О.В.Духнович неодноразово стверджував, що на педагогічну роботу люди повинні йти за покликанням; тільки це і є запорукою успішної педагогічної діяльності.

З великою повагою до вчителів ставився І.Я.Франко, який ще в 1824 році у рефераті “Наші народні школи і їх потреби” звертав увагу на те, що “учителем школа стоїть”. Порівнюючи педагогічну майстерність з мистецтвом поета, він, разом з тим, доводив, що успіхи в роботі залежать не лише від професійної підготовки, а й від умов, у яких живе й працює педагог. І.Я.Франко неодноразово підкреслював, що виховання підростаючого покоління підвищує вимоги до професійної підготовки вчителя.

Зазначимо, що в кінці 50-х - на початку 60-х років минулого століття актуальними були питання підготовки педагогічних кадрів для початкових училищ, гімназій та університетів. Особливе місце серед педагогів, які займалися цією проблемою, належить М.І.Пирогову і К.Д.Ушинському, які присвятили її вирішенню чимало праць, що містять конкретні рекомендації щодо становлення молодих спеціалістів.

Так, М.І.Пирогов, будучи попечителем Одеського, а згодом Київського навчального округу, постійно стикався з проблемою відсутності вчителів у повітових і приходських училищах. Це було пов'язане з поганим матеріальним забезпеченням педагогів, низькою роллю їх у суспільстві, а також відсутністю централізованою підготовкою кадрів. До того ж серед учителів, що вже працювали, лише “деякі володіли і деякі розуміли важке мистецтво учителя”. Все це змусило М.І. Пирогова займатися створенням “педагогічних розсадників” у провінції. (“Чого ми бажаємо?”, 1858р.; “Про підготовку вчителів для повітових і приходських училищ”, 1859 р.; та ін). До того ж, саме йому належить пріоритет у створенні проектів педагогічних семінарій. (“Про створення педагогічної семінарії при Ришельовському ліцеї в Одесі”, 1857р.; “Про створення педагогічної семінарії при університеті Св. Володимира у Києві”, 1859р.).

Досить цінним, на наш погляд, є думки М.І. Пирогова про важливість педагогічної практики під час фахової підготовки. Вчений доводив, що ті знання різних наук, які здобувають студенти під час навчання в університеті, не дають практичних навичок для подальшої педагогічної діяльності. Тому детально розроблені конкретні завдання щодо організації й методів навчання студентів на практичних і педагогічних курсах при гімназії вже після закінчення теоретичного університетського курсу з метою ознайомлення студентів як з практичною педагогічною діяльністю, так і надання їм можливості ближче познайомитися зі специфікою (“Про створення педагогічної гімназії у Києві”, 1859 р. та ін.).

Думки про підготовку вчителів викладені видатним вітчизняним педагогом К.Д. Ушинським у багатьох статтях, програмах, працях (“Проект учительської семінарії”, “Педагогічна подорож до Швейцарії”, “Про користь педагогічної літератури”, “Три елементи школи”, “Думка колезького радника К.Д. Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту”, в передмові до книги “Людина як предмет виховання” та ін.).

К.Д. Ушинський критикував “Проект учительського інституту Росії”, в якому відзначав ряд істотних недоліків щодо базової школи, організації керівництва та навчальної роботи в учительському інституті. На його погляд, найістотнішим недоліком у справі народної освіти є нестача “добрих наставників, спеціально підготовлених до виконання своїх обов'язків”.

Не втратили своєї актуальності вимоги педагога до абітурієнтів учительської семінарії, яких, на його думку, слід було старанно добирати з урахуванням здатності до педагогічної роботи і ні в якому разі не приймати до учительських семінарій випадкових людей.

У “Проекті учительської семінарії” К.Д. Ушинський наголошував на тому, що вчитель повинен оволодіти не лише певною сумою знань з тих чи інших дисциплін, а й мистецтвом виховання, тобто досконало володіти ефективними засобами педагогічного впливу на учнів. До того ж видатний педагог обґрунтував положення про необхідність спеціальної підготовки майбутніх наставників до виховної роботи у школі. Отже, для педагога не досить мати нахили, здібності, терпіння, знати предмет та методику його викладання, а обов'язково володіти спеціальними знаннями теорії та методики виховання.

Продовжуючи думку М.І.Пирогова про необхідність педагогічної практики під час фахової підготовки спеціалістів, К.Д.Ушинський порівнював учителя з лікарем. “Нормальна школа без практичної школи при ній, – писав він з цього приводу, – те саме, що медичний факультет без клініки”.

Зазначимо, що проблема підготовки вчителя привернула надзвичайно велику увагу педагогічних працівників на першому етапі дискусії при обговоренні статуту 1864 року. У різних виступах педагогів, педагогічних рад, діячів народної освіти, духівництва була дана висока оцінка ролі вчителя, але, разом з тим, були висунуті вимоги щодо поліпшення його фахової підготовки, поліпшення матеріального становища, надання учителю більшої самостійності у роботі і т.п.

На наступному етапі дискусії запропонований проект статуту створення учительських інститутів, які б готували вчителів для училищ, був прийнятий зі співчуттям. Крім зауважень загального характеру щодо змісту і терміна навчання у такому закладі, в цілому проект був схвалений всіма учасниками дискусії.

Оригінальний шлях підготовки вчителів, які закінчили прогімназію, запропонувала педагогічна рада Псковської гімназії. Вона вважала необхідним заснувати невеликі взірцеві народні училища, які б за хороших умов дозволили підготувати спеціалістів на належному рівні. Педагоги могли практично підготувати певне число кандидатів у вчителі, які закінчили курс наук у прогімназії, познайомивши їх із теоретичними основами дидактики.

Такий шлях підготовки народних вчителів педагогічна рада вважала більш доступним і педагогічно доцільним. Він не вимагав великої затрати коштів і забезпечував достатню практичну підготовку кандидатів у вчителі: через спостереження уроків досвідчених вчителів взірцевого училища і через особисті практичні заняття під керівництвом тих же вчителів. Цей спосіб не виключав, а, навпаки, пропонував і теоретичну підготовку з педагогіки, яка повинна здійснюватися за відповідними рекомендаціями самостійно тими, хто готувався до учительської діяльності. Загальна ж підготовка здійснювалась прогімназією.

Крім того, при підготовці фахівців для народних училищ учасники дискусії неабияку роль відводили учительським з'їздам і нарадам, заходам, які підвищують знання і практичні вміння педагогів. Такі форми спілкування людей, що працюють в одній галузі різних кутків округу або губернії, є дуже цінними, оскільки сприяють взаємному обміну досвідом і колективному обговоренню навчальних питань. Саме тут вчителі могли відвідувати уроки своїх колег, знайомитися зі зразками педагогічного досвіду, висвітленими у друкованих виданнях.

Слід відзначити, що більшість тих, хто виступав щодо проблеми підготовки вчителя, відстоювала учительську семінарію як основний тип навчального закладу, спеціально призначеного для підготовки народних вчителів, не відкидаючи позитивного проекту педагогічних курсів. Педагоги вважали, що педагогічні курси є тимчасовим засобом до того часу, поки мережа вчительських семінарій не зросте настільки, щоб повністю задовольнити потреби країни в кваліфікованих вчителях народних шкіл, училищ.

Враховуючи важливість початкової освіти й недостатню кількість учителів, учасники педагогічної дискусії настоювали як на швидкому розгортанні мережі семінарій і педагогічних курсів, так і на одночасному корінному поліпшенні матеріального та правового становища вчителів.

Важливим виявився факт стосовно порушення питання про право жінок працювати вчителями. Наприклад, Ф.Толь, К.Д.Ушинський висловлювалися з приводу цього схвально, вважали, що вони можуть навчатися в педагогічних закладах. До того ж, серед жінок привілейованих станів вже тоді було немало тих, що мали хорошу освіту, і кількість їх повинно було зростати в зв'язку з виникненням жіночих навчальних закладів 1-го та 2-го розрядів.

Педради багатьох навчальних закладів, педагоги визнавали, що жінка, порівняно з чоловіками, володіє не меншими здібностями до навчання і виховання дітей, особливо молодшого віку, і у зв'язку з гострою потребою в учительських кадрах для початкових училищ, відстоювали це. Варто зазначити, що прогресивна більшість настоювала на наданні жінці таких прав, як і чоловікові: однакова оплата праці, розміри пенсії, можливість навчати хлопчиків та дівчаток, на викладання Закону Божого та ін.

Дехто з учасників дискусії, враховуючи складність педагогічної праці, пропонували створювати для приготування вчительок особливі (жіночі) учительські інститути, наприклад, педрада другої Петербурзької гімназії.

Вивчення архівних матеріалів Київського, Харківського та Одеського навчальних округів (журналів, протоколів засідань педагогічних рад та ін.) доводить, що на педагогічних радах у цей період приділялася увага питанням підготовки вчителів, а саме: створення додаткових педагогічних класів при гімназіях.

Так, огляд архівних матеріалів Харківського навчального округу [1:130] свідчить, що міністром народної освіти 31 серпня 1874 р. було затверджено план 8-го додаткового класу жіночої гімназії, згідно з яким при жіночих гімназіях МНО, крім загального семирічного курсу, може бути заснований додатковий “педагогічний” клас для осіб, які бажають отримати право на звання домашніх наставниць і вчительок; а в §6 цього плану зазначалося, що кожна учениця обирає одну зі спеціальностей, які є у 8-му класі гімназії (словесність, математика), і з якої вона бажає отримати звання домашньої наставниці або вчительки (предмет своєї спеціальності вивчався в обсязі, встановленому для чоловічих гімназій МНО).

Вивчення архівних матеріалів Валківської, Богодухівської та інших жіночих гімназій доводить, що педагогічні ради й батьківські комітети приділяли багато уваги цьому додатковому “педагогічному” класу, особливо практичним заняттям вихованців (спостереженням за ученицями молодих класів, репетиції з ними, ведення пробних уроків), а деякі засідання ради були спеціально присвячені обговоренню висновків педагогічної комісії.

Так, на педагогічній раді Богодухівської жіночої гімназії [2:172] неодноразово обговорювався стан підготовки спеціалістів. На її засіданнях зачитувалися аркуші зі спостережень вихователек восьмого класу над ученицями молодших класів при виконанні ними обов'язків класних наглядачок. Кожна учениця вела свої спостереження як в молодших класах гімназії, так і в трьох відділеннях підготовчого класу, заснованого спеціально для проведення практичних занять ученицями 8-го класу. Це давало змогу набути їм корисних знань, необхідних для подальшої педагогічної діяльності в ролі наставниць та вчительок. Комісія відзначила, що всі сумлінно виконували покладені на них обов'язки: уважно спостерігали за ученицями, надавали посильну допомогу з різних предметів слабким ученицям, при цьому помічали недоліки і намагалися їх усунути як відносно окремих учениць, так і у відношенні цілого класу. Записи у щоденниках спостереження були зроблені сумлінно і ґрунтовно.

Цікавим є і той факт, що педагогічні ради не залишалися осторонь проблеми прийомів і методів підготовки фахівців. Так, на засіданнях неодноразово заслуховувалися протоколи педагогічних комісій про види, кількість практичних вправ з методик різноманітних предметів у 8-му класі гімназії у зв'язку з введенням нових планів, затверджених Міністерством народної освіти від 4 травня 1916 р. (вони мали на меті реорганізувати існуючі педагогічні класи при жіночих гімназіях [3:92-93]).

Наприклад, за визначенням цієї комісії, практичні вправи у 8-му класі являють собою відповідно до свого характеру такі три основні групи:

а) письмові звіти про типові уроки з різних предметів, прослухані ученицями 8-го класу у початковій школі чи в підготовчому класі при гімназії, і в 1-4 класах гімназії;

б) усний самостійний розбір під час класних занять статей, що можуть слугувати матеріалом для пояснювального читання;

в) пробні уроки учениць 8-го класу в початковій школі, підготовчому класі при гімназії і в 1-4 класах її що супроводжуються обговоренням і розбором кожного уроку окремо в присутності й при безпосередній участі всіх учениць вищезазначеного класу.

Навіть встановлювалася певна кількість практичних вправ (198 пробних уроків – 122 навчальної години різноманітних предметів), необхідних для учениць 8-го педагогічного класу, яка, на думку комісії, змогла забезпечити підготовку майбутніх вчительок початкової школи до подальшої педагогічної діяльності.

Досить прогресивним, на наш погляд, являється факт створення з учениць старших класів гімназії за їх ініціативою *дружини репетиторів* [4:206].

Так, на одному із засідань педагогічної ради Богодухівської жіночої гімназії було заслухано протокол про роботу комісії з організації дружини репетиторів, згідно з яким учениці старших класів виявили бажання допомагати молодшим ученицям при підготовці до осінніх іспитів. За пропозиціями голови педагогічної ради членами комісії старшокласницям були надані відповідні детальні вказівки. Здійснювалася допомога з різних предметів, велися спостереження за характером молодших учениць. Педагогічна комісія відзначила, що така діяльність учениць восьмого класу, за незначним винятком, є доцільною, а вивчені загальні дидактичні принципи і практичне засвоєння ними методик окремих предметів є важливими, про що свідчили детальні записи у щоденниках.

Таким чином, проблема підготовки вчителів вирішувалась і за допомогою організації додаткового 8-го “педагогічного” класу у жіночих гімназіях, після закінчення якого учениці отримували право бути домашніми наставницями і вчительками. Але щодалі термін навчання у “педагогічному” класі збільшувався (спочатку один рік, потім два роки, і навіть пропонувалося три роки) у зв'язку зі змінами обсягу програм навчання. За цей час можна було закінчити учительську семінарію і отримати диплом, який надавав право викладати у навчальних закладах. Тому поступово “педагогічні” класи перетворились на загальноосвітні, а для бажаючих вивчати педагогіку було запроваджено факультативне викладання педагогіки та методик.

Слід зазначити, що далі в деяких навчальних закладах організовувалися педагогічні класи для бажаючих вступити до учительських семінарій і присвятити себе справі учительства.

Отже, проблема підготовки педагогічних працівників завжди перебувала в центрі уваги педагогів. Загальноосвітня і педагогічна підготовка педагога, формування необхідних моральних якостей під час навчання в учительській семінарії були тими обов'язковими передумовами, без яких розвиток народної освіти був неможливим. Саме тому в педагогічній теорії ми знаходимо так багато оригінальних і цінних ідей, що не втратили свого значення і до нашого часу. Вивчення і творче використання досвіду педагогічної підготовки вчителів минулого сприятиме, на наш погляд, оновленню вищої педагогічної школи України.

*****

1. ДООА Харкова, ф.743, оп1, од. зб.3.
2. ДООА Харкова, ф.743, оп.1, од.зб.3.
3. ДООА Харкова, ф.743, оп.1, од.зб.6.
4. ДООА Харкова, ф.743, оп.1, од.зб.3.

Матеріал надійшов до редакції 12.09.2000 р.

Онпченко О.И. Педагогические советы о подготовке учителей в Украине и за рубежом во второй половине XIX века.

На основании анализа архивных источников изложено собственное видение влияния педагогических советов женских гимназий царской России на становление будущих учительских кадров.

Onychenko O.I. Teacher's Board about Teachers' Training in Ukraine and Aboard in the 2nd half of the XIX th century.

The article presents own view of influence of women's gymnasiums teachers' board of tzar Russia on formation of future teachers on the basis of archive sources analysis.